

Աշխեն Գևորգյան
ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
ashkhengevorgyan16@gmail.com

ԻՐԱՆ-ՀՆՂԿԱՍՏԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԿՁԲՆԱՎՈՐՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

Ներածություն

Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների մասին կան բազմաթիվ աշխատություններ արտերկրում, սակայն ՀՀ գիտական ամսագրերում հազվադեպ են այս թեմայով գիտական աշխատանքներ: Սույն աշխատանքով փորձել ենք ցույց տալ Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների հիմնարկերը, եղած մարտահրավերները և այն գործոնները որոնցով պայմանավորված էին այս երկու երկրների հարաբերությունները 1950-1979թթ.-ին:

Երկրներ աշխարհում, հաճախ նաև Միջին Ասիայում տեղի ունեցող իրադարձություններով պայմանավորված, այս երկու երկրները, որոնք չունեին միմյանց հետ առանցքային խնդիրներ, չէին կարողանում ջերմ հարաբերություններ ձևավորել՝ հաշվի առնելով իրենց «հովանավորող» երկրների շահերը:

Թեև 1979 թվականին Իրանում տեղի ունեցած Իսլամական հեղափոխությունից հետո, երկկողմ հարաբերությունները հայտնվեցին անորոշ վիճակում, այնուամենայնիվ այս երկու երկրները շարունակեցին պահպանել կայուն հարաբերություններ, ինչը շարունակվում է մինչ այժմ:

Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների սկզբնավորումը

Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների սկզբնավորման և ընթացքի վրա մեծ ազդեցություն ունեին մի շարք գործոններ, որոնցից գլխավորներն էին Իրան-Պակիստան ջերմ հարաբերությունները, Իրան-Միացյալ Նահանգներ սերտ կապերը և Հնդկաստան-ԽՍՀՄ խորացող հարաբերությունները:

Իրան - Միացյալ Նահանգներ հարաբերություններն առավել խորացան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, երբ Իրանը գտնվում էր սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակում և իրավիճակը որոշակիորեն փոխելու համար օգնության խնդրանքով դիմեց Միացյալ Նահանգներին: Այս ընացքում Իրանի և Միացյալ Նահանգների միջև կնքվեցին համագործակցության բազմաթիվ պայմանագրեր, ինչով էլ պայմանավորված Իրանում Միացյալ Նահանգների ազդեցությունը գնալով ավելի խորացավ¹:

Բացի Իրան-Միացյալ Նահանգներ սերտ հարաբերություններից, Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների խորացմանը, ինչպես վերը նշեցինք, խոչընդոտում էին նաև Հնդկաստան-ԽՍՀՄ հարաբերությունները: ԽՍՀՄ-ի և Հնդկաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերությունները հաստատվեցին 1947 թվականի ապրիլին՝ մինչ Հնդկաստանի անկախության պաշտոնական հռչակումը: Դա պայմանավորված էր ԽՍՀՄ-ի կողմից Հարավային Ասիայում հաստատվելու քաղաքականությամբ, որով կհաջողվեր հակակշռել Միացյալ Նահանգներին: Իսկ Հնդկաստանի համար կարևոր նշանակություն ուներ խորհրդա-հնդկական հարաբերությունների տնտեսական մասի կայուն զարգացումը: Դա կապված էր տնտեսական զարգացման և կայունության հասնելու Հնդկաստանի ռազմավարությամբ և դրա համար վերջինիս անհրաժեշտ էր տեխնիկական և ֆինանսական օգնություն: Ուստի ԽՍՀՄ-ի պատրաստակամությունը Հնդկաստանի հետ հարաբերությունները խորացնելու և տնտեսական օգնություն ցուցաբերելու հարցում՝ դրական արձագանքներ ստացավ Հնդկաստանի գրեթե բոլոր քաղաքական և հասարակական ուժերի կողմից²:

Հնդկաստանի կողմից դեպի ԽՍՀՄ ուղղվածությունը կապված էր Միացյալ Նահանգների հետ հարաբերությունների սառ-

¹ **Իսկանդարյան Գ.**, Իրան-Ամերիկյան հարաբերությունները 1942-1960 թվականներին, Երևան, 2011, էջ 12-18:

² **Лунёв С. А.**, Советско-индийские отношения (1955 - 1971 гг.): Рождение дружбы, Вестник МГИМО-Университета. 2017, с. 26-29, https://www.researchgate.net/publication/317507135_Soviet-Indian_Relations_1955_-_1971_The_Birth_of_a_Friendship (19.10.2022)

նությանը և վերջինիս դեպի Պակիստան կողմնորոշմամբ: Հնդկաստանի անկախացումից հետո ԱՄՆ վարչակազմը դրական ընդունեց Հնդկաստանի անկախությունը և փորձեց հարաբերություններ հաստատել վերջինիս հետ: Սակայն ամերիկյան որոշ պաշտոնյաներ կասկածներ ունեին, որ նոր եկած իշխանությունը բավարար հմտություն և կարողություններ ունի այդ հսկայական տարածքները կառավարելու և սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը հաղթահարելու համար, ուստի չշտապեցին Հնդկաստանին դիտարկել, որպես տարածաշրջանային դաշնակից: Այնուամենայնիվ, Հնդկաստանի ժամանակավոր կառավարության ձևավորումից հետո Միացյալ Նահանգների պետքարտուղարի պաշտոնակատար Դ. Աչետեր ստացավ նախագահ Ն. Թրումենի համաձայնությունը՝ բարձրացնելու ամերիկյան դիվանագիտական առաքելությունների կարգավիճակը Հնդկաստանում: Մառը պատերազմի ընթացքում, Թրումենի վարչակազմը Հնդկաստանը դիտարկեց տարածաշրջանում ԽՍՀՄ-ի դեմ պայքարելու կարևոր կենտրոններից մեկը, սակայն Հնդկաստանի կողմից մշտապես հայտարարվող չմիավորման քաղաքականությունը ստիպեց աստիճանաբար թուլացնել դիրքերը Հնդկաստանում, և ակտիվացնել համագործակցությունը Պակիստանի հետ: Ամերիկյան լրատվամիջոցները հաճախ, Հնդկաստանի որդեգրած այդ քաղաքականությունը որակում էին «հակարևմտյան»³:

Ի տարբերություն Միացյալ Նահանգների՝ ԽՍՀՄ-ն արտահայտեց իր դրական վերաբերմունքը Հնդկաստանի չմիավորման քաղաքականությանը, որն իր հերթին դրական արձագանք ստացավ Հնդկաստանում: Միացյալ Նահանգները Քաշմիրի շուրջ ընթացող հակամարտության հարցով որևէ ակնհայտ միջամտություն չարեց՝ որոշումը թողնելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին: Այդ կապակցությամբ, Ջ. Ներսուն 1949 թ.-ին Միացյալ Նահանգներ կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ հայտնեց

³ Погорельская А. М., Сетхи С. С., Эволюция американо-индийских отношений в 1947-2017 гг., Вестник Томского государственного университета. 2018. № 432, с. 138-139.

իր դժգոհությունը: Հնդկաստանին անհանգստացրել էր նաև այն փաստը, որ Միացյալ Նահանգների և Պակիստանի միջև ռազմական համաձայնագիր է կնքվել, որով Ամերիկյան ռազմական օգնություն էր տրամադրելու Պակիստանին: Չնայած այն բանին, որ պետքարտուղար Ջ. Ֆ. Դալլասը պնդում էր, որ Պակիստանին տրամադրված ռազմական օգնությունն առաջին հերթին ուղղված է լինելու կոմունիստական տրամադրություններին հակազդելուն և չի խաթիլելու տարածաշրջանում Հնդկաստանի ռազմական հավասարակշռությունը, այնուամենայնիվ Ջ. Ներսուն Միացյալ Նահանգների այս քայլերը համարեց, որպես Հնդկաստանի նկատմամբ ոչ գործընկերային դիրքորոշում⁴:

Բացի Իրան-ԱՄՆ, Հնդկաստան-ԽՍՀՄ զարգացող հարաբերություններին, որոնք, ինչպես վերը նշեցինք, խանգարում էին Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների խորացմանը, կար նաև Իրան-Պակիստան սերտ համագործակցության, և Հնդկաստան-Պակիստան լարված հարաբերությունների խնդիրը: Քանի որ Հնդկաստանի և Պակիստանի միջև առկա էին խնդիրներ կապված Ջամմուի և Քաշմիրի⁵ հետ, իսկ Իրան-Պակիստան հարաբերությունները բավականին սերտ էին, ուստի ակնհայտորեն խանգարում էին Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների կայացմանը: Իրանն առաջին երկիրն էր, որը ճանաչեց Պակիստանի անկախությունը և 1948 թ.-ին հաստատեց դիվանագիտական հարաբերություններ: Մեկ տարի անց որ շահը այցելեց Պակիստան, որի ժամանակ նա և Պակիստանի վարչապետ Լիակաթ Ալի Խանը կնքեցին բարեկամության պայմանագիր: Ի տարբերություն,

⁴ **Погорельская А.М., Сетхи С. С.**, Эволюция американо-индийских отношений в 1947-2017 гг., Вестник Томского государственного университета. 2018. № 432, с. 140.

⁵ Ջամմուի և Քաշմիրի բնակչությունը մեծամասամբ մահմեդական էր և կառավարվում էր հինդուիստ Մահարաջայի կողմից: Ցեղային ուժերը, աջակցություն ստանալով Պակիստանի բանակից հարձակվեցին հնդկական բանակի վրա: Պաշտոնական զինադադարը հաստատվեց 1949 թ.-ի հունվարի 1-ին: Հնդկաստանը ստանձնեց պետության մեկ երրորդի կառավարումը ներառյալ Քաշմիրի դաշտավայրը, Ջամմուն և Լաբախը, իսկ Պակիստանը ստացավ Ազադ Քաշմիրի և Բալտիստանի կառավարումը: Այս արցը այսքանով չավարտվեց և պատճառ դարձավ ևս երեք պատերազմի:

Իրան-Պակիստան կարգավորվող հարաբերությունների Իրանի և Հնդկաստանի միջև պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերությունները, կապված վերը թվարկված խնդիրներով՝ պաշտոնապես հաստատվեցին, միայն 1950 թ.-ի մարտին⁶:

Շահի վախերը կոմունիզմից, միավորեցին նրան Արևմուտքի հետ և 1955 թ.-ին կնքվեց Բաղդադի պակտը (CENTO)⁷, որի մեջ էին Իրաքը, Թուրքիան, Միացյալ Թագավորությունը և Պակիստանը: Հնդկաստանի վարչապետ Ջավահարլալ Ներուն դատապարտեց Բաղդադի պակտը և այն որակեց միջազգային հարաբերությունների կայունացման դեմն ուղղված վտանգավոր մոտեցում: Այս ամենով պայմանավորված՝ Հնդկաստանը պաշտոնապես հայտարարեց Չմիացած երկրների շարժմանը (ՉԵՇ)⁸ միանալու մասին⁹:

⁶ **Fair C.**, Indo-Iranian Relations: Prospects for Bilateral Cooperation, 1947-1989: Relations tethered to Cold War alignments, Asia Program Special Report, The “Strategic Partnership” Between India and Iran, N 120, 2004, pp. 8-9.

⁷ Բաղդադի պակտ կամ կենտրոնական պայմանագրի կազմակերպություն (CENTO-The Central Treaty Organization): 1937 թ.-ին Իրանի Սաադաբադ պալատում ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի նախաձեռնությամբ կնքվեց Մերձավոր Արևելքի Անտանտ կամ Սաադաբադի պակտ կոչվող դաշինքը, որը միավորեց Աֆղանստանին, Իրաքին, Իրանին և Թուրքիային: Թուրքիան, Իրաքը, Իրանը, Պակիստանը և Մեծ Բրիտանիան 1955թ.-ին Սաադաբադի պակտի հիմքի վրա կնքեցին նոր համաձայնագիր՝ Բաղդադի պակտը: ԱՄՆ-ն թեև պակտի անդամ չէր, սակայն իր դիտորդներն ուներ այնտեղ, շտաբ կայանը գտնվում էր Անկարայում: 1959-ին, Իրաքը դուրս եկավ պակտից, և նույն թվականին ԱՄՆ-ն երկկողմանի համաձայնագրեր ստորագրեց Իրանի, Պակիստանի և Թուրքիայի հետ, որով ամրագրվեց կողմերի համաձայնությունը ուղղակի կամ անուղղակի պայքարել «կոմունիստական ագրեսիայի» դեմ: Կարճ ժամանակ անց Թուրքիայի կառավարությունը հայտարարեց դաշինքից դուրս գալու որոշման և CENTO-ի գործունեությունը դադարեցնելու մասին:

⁸ Չմիացած երկրների շարժում, ՉԵՇ (Non-Aligned Movement, NAM), 120 զարգացող երկրների ֆորում է, որտեղ պետությունները վարում են ռազմաքաղաքական խմբավորումներին չմասնակցելու արտաքին քաղաքականություն: Չմիացման շարժման հիմքը դրվել է Բանդունգի կոնֆերանսում (1955 թ.), որի հիմնադիրներն էին Հնդկաստանի վարչապետ Ջավահարլալ Ներուն, Հարավսլավիայի վարչապետ Իոսիպ Տիտոն, Ինդոնեզիայի նախագահ Սուկարնոն, Եգիպտոսի վարչապետ Գամալ Աբդել Նասերը, Գաննայի նախագահ Քվոմե Նքրուման:

⁹ **Cheema S. A.**, Ali mArg A. A., Iran-India relations in the past Cold War period, A (Neo) realist analysis, New Dehli 2013, p. 3.

1950-ականների ողջ ընթացքում, Իրան-Հնդկաստան հարաբերություններն ավելի սառն էին ու աստիճանաբար գոյանում էր քաղաքական անդունդ: Թեև Իրանն ու Հնդկաստանն ունեին ցանկություն հարաբերությունները խորացնելու և ավելի սերտ համագործակցություն հաստատելու ուղղությամբ, սակայն այս երկու երկրների որդեգրած քաղաքականությունն իրար հակասող էր և խանգարում էր այդ ցանկություններն իրագործելուն: Թեպետ 1956թ.-ին Մոհամմադ Ռեզան այցելեց Հնդկաստան, հանդիպեց Հնդկաստանի վարչապետ Ներուի և մի շարք այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ, սակայն որևէ համատեղ հայտարարություն համագործակցության մասին չարվեց: Իրավիճակը չմեղմվեց անգամ, երբ 1959թ.-ին պատասխան այցով Իրան ժամանեց Հնդկաստանի վարչապետը: Սա պայմանավորված էր, Իրան-ԱՄՆ, Իրան-Պակիստան և Հնդկաստան-ԽՍՀՄ սերտ դաշնակցային հարաբերություններով¹⁰:

Չնայած առկա խնդիրներին, 1961 թ.-ին Իրանն ու Հնդկաստանը ստորագրեցին իրենց առաջին առևտրային համաձայնագիրը: Այդ նպատակով Հնդկաստանի պատվիրակությունը՝ Շրի Կինեմի գլխավորությամբ, անվտանգության, առևտրի և արդյունաբերության ներկայացուցիչների հետ 1961 թ.-ի ապրիլին այցելեցին Թեհրան՝ բանակցելու Իրանի հետ: Այս այցի ընթացքում երկու երկրների միջև ստորագրվեց համաձայնագիր, որով Իրանը համաձայնվեց Հնդկաստանից ներմուծել 6000 տոննա շաքարավազ, իսկ իր հերթին Հնդկաստանը պարտավորվեց Իրանից ներմուծել 15 միլիոն ռուբլի արժողությամբ չոր մրգեր և նման այլ ապրանքներ: Իսկ արդեն 1964 թ.-ի մարտին Իրանի և Հնդկաստանի միջև ստորագրվեց ևս մեկ խոշոր առևտրային համաձայնագիր, որով պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց երկու երկրների առևտրային կազմակերպությունների և բիզնես ընկերությունների ներկայացուցիչներին առանց մաքսատուրքի թույլատրել տարբեր տեսակի ապրանքների վաճառք, ներմուծում և արտահանում: Այնուամենայնիվ, այս համաձայնագիրը կարճ

¹⁰ **Wagay S. A.**, Indo Iranian relations travelling through ages, India 2018, p. 37 <https://oaji.net/articles/2017/488-1519471607.pdf> հղվել է՝ 20.08.2022.

կյանք ունեցավ, ինչը պայմանավորված էր 1965թ.-ին սկսված հնդկապակիստանյան պատերազմով, որի ժամանակ Իրանը Պակիստանին, որպես իր դաշնակցի՝ աջակցություն հայտնեց¹¹:

Իրան-Հնդկաստան հարաբերություններում դրական տեղաշարժեր եղան 1967 թվականի ապրիլին: Նորանշանակ վարչապետ Ինդիրա Գանդին արտաքին գործերի նախարար Մ. Չագլային Իրան գործուղեց, որպեսզի բանակցեն իրանա-հնդկական բազմակողմ համագործակցության մասով: Դրանից հետո 1967 թ.-ի նոյեմբերին և՛ Իրանը, և՛ Հնդկաստանը պայմանավորվում են պատերազմի պատճառով ընդհատված առևտրային համաձայնագիրը երկարաձգել ևս 3 տարի ժամկետով: Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների դրական դինամիկայի գլխավոր ցուցիչներից մեկը եղավ 1968թ.-ին շահի կողմից Հնդկաստան կատարած այցը: Այս այցը բավականին ջերմ ու դրական արձագանքներ գտավ հնդկական մամուլում և ոչ միայն: Արդեն 1969 թվականին երկու երկրների հարաբերություններն ավելի խորը գործընկերային փուլ մտան: 1969 թ.-ի հունվարին շահը 12-օրյա այցով Հնդկաստան մեկնեց, որի ընթացքում որոշվեց համատեղ հանձնաժողով ստեղծել երկու երկրների տնտեսական, առևտրատեխնիկական համագործակցությունը խորացնելու համար: Որոշվեց պլանավորել և իրականացնել համագործակցության հատուկ միջոցներ տեխնոլոգիաների փոխանակման, համատեղ արդյունաբերական ձեռնարկությունների ստեղծման և առևտրային կապերն ընդլայնելու ուղղությամբ: Այցի վերջում երկու երկրների ղեկավարները հանդես եկան համատեղ հայտարարություններով՝ ևս մեկ անգամ շեշտելով երկկողմանի կապերը խորացնելու մասին¹²:

Իրանա-հնդկական համատեղ հանձնաժողովի առաջին նիստը տեղի ունեցավ Թեհրանում 1969 թ.-ի հունիսի 18-21-ը: Նիստի ընթացքում հանձնաժողովն ընդունեց երեք նախագիծ, որոնց ուղղությամբ պետք էր տարվեր աշխատանքներ: Այդ նախագծերից

¹¹ **Նույն տեղում:**

¹² **Wagay S. A.**, Indo Iranian relations travelling through ages, India 2018, p. 37 <https://oaji.net/articles/2017/488-1519471607.pdf>, հղվել է՝ 20.08.2022.

ամենակարևորն ամոնիակի արտադրության համար Հնդկաստանի պարարտանյութեր արտադրող կազմակերպության և Իրանի ազգային նավթային ընկերության կողմից համատեղ ձեռնարկության հիմնումն էր: Համատեղ ձեռնարկությունը շահավետ էր երկու պետությունների համար, քանի որ Իրանը հարուստ էր նավթով, ինչպես նաև ամոնիակի արտադրությամբ, ի տարբերություն Հնդկաստանի, որը պարարտանյութերի խիստ կարիք ուներ, որպեսզի շարունակեր «կանաչ հեղափոխությունը»¹³ սննդի արտադրության գործում: Իրանի համար հնդկական տեխնիկական հնարավորությունները, երկաթուղային վագոնների արտադրությունը մեծ հետաքրքրություն էր առաջացրել, ինչի համար էլ երկու երկրները պայմանավորվեցին ուսումնասիրել Իրանում երկաթուղային վագոնների արտադրության գործարան հիմնելու հնարավորությունները¹⁴:

1970-ականները դարձան Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների աճի ժամանակաշրջան: 1971թ.-ին սկսված Հնդկաստան-Պակիստան պատերազմի ընթացքում Իրանը թեև պաշտոնապես աջակցություն հայտնեց իր դաշնակից Պակիստանին, սակայն հրաժարվեց կոշտ դիրքորոշմամբ հանդես գալ Նյու Դելիի դեմ և մերժեց Իսլամաբադի խնդրանքը՝ ակտիվացնելու CENTO-ի շրջանակներում փոխադարձ պաշտպանական պարտավորությունները և Հնդկաստանի վրա ճնշումներ գործադրել: Իրանի շահը նույնիսկ իր ելույթներից մեկում անդրադառնալով այս հարցին ասաց, որ Իրանը երբեք չի աջակցի Պակիստանին, եթե Պակիստանը ագրեսիա դրսևորի Հնդկաստանի դեմ և իրանական կողմը վստահ է, որ Հնդկաստանը պատերազմ սկսելու ցանկություն չունի և ուստի Իրանը որևէ կողմի չի աջակցելու¹⁵:

¹³ Կանաչ հեղափոխությունը 1940-1970-ական թթ.-ին տեղի ունեցած փոփոխությունների համալիր է, որը հանգեցրել է համաշխարհային գյուղատնտեսական արտադրանքի ավելացմանը: Այն սկիզբ է առել Մեքսիկայում և հետագայում տարածվել է Հնդկաստանում, Պակիստանում և Կոլումբիայում:

¹⁴ **Wagay S. A.**, Indo Iranian relations travelling through ages, India, India 2018, p. 40 <https://oaji.net/articles/2017/488-1519471607.pdf>, հղվել է՝ 20.08.2022.

¹⁵ **Naaz F.**, Indo-Iranian relations 1947-2000, A Monthly Journal of the IDSA, January 2001 (Vol. XXIV No. 10), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_jan01naf01.html, հղվել է՝ 15.08.2022.

Իրանի համար ակնհայտ էր, որ Հնդկաստանը տարածաշրջանային մեծ ուժ է Հարավային Ասիայում և պետք է այդ երկրի հետ ամուր քաղաքական և տնտեսական կապեր հաստատել: Արդյունքում Իրանի և Հնդկաստանի միջև տնտեսական համագործակցության աճ գրանցվեց, կնքվեցին մի շարք առևտրատնտեսական պայմանագրեր, որոնցից ամենախոշորը Կուդրեմուխի հանքավայրի շահագործման մասին համաձայնությունն էր: Հնդկաստանի համար Իրանի հետ սերտ հարաբերությունները կարող էին նվազեցնել վերջինիս աջակցությունը Պակիստանին: Թեև և՛ Իրանը, և՛ Հնդկաստանն ունեին իրենց դիրքորոշումները՝ արաբա-իսրայելական պատերազմների և Պակիստանի հարցով, սակայն երկուստեք հասկանում էին, որ կողմերից ոչ մեկը չպետք է թույլ տա, որ դրանք խոչընդոտեն իրենց շահերին: Իրանը շարունակում էր մնալ CENTO-ի անդամ և չէր դադարում սերտ կապեր պահպանել Պակիստանի հետ: Շահն ամենից շատ ձգտում էր կայունություն ապահովել արևելյան իր սահմանին: Արդյունքում նա համաձայնեց տնտեսական օգնություն ցուցաբերել Պակիստանին՝ չնայած վերջինիս արաբամետ դիրքորոշմանը և Իրանին ուղղված սուր քննադատությանը: Շահը նաև ուշադրություն չդարձրեց այն հանգամանքին, որ Պակիստանի վարչապետ Զուլֆիկար ալի Բհուտուն Պարսից ծոցը հաճախ անվանում էր նաև Արաբական ծոց, այս ամենը հաշվի առնելով, շահը փորձում էր տնտեսական և քաղաքական առումով Հնդկաստանի հետ հարաբերությունները խորացնել¹⁶:

1974 թ.-ի Հնդկաստանի վարչապետ Ինդիրա Գանդին այցելեց Իրան, որից հետո սկսվեցին Իրանի և Հնդկաստանի միջուկային համագործակցության առաջին փորձերը: Նույն թվականի մայիսի 18-ին երկու երկրները հրապարակեցին համաձայնագիր, որում ասվում էր, որ խաղաղ ատոմի շրջանակներում երկու երկրները կխորացնեն համագործակցությունը նաև միջուկային ոլորտում: 1975 թ.-ի փետրվարին ստորագրվեց իրանա-հնդկա-

¹⁶ **Fair C.**, Indo-Iranian Relations: Prospects for Bilateral Cooperation, 1947-1989: Relations tethered to Cold War alignments, ASIA PROGRAM SPECIAL REPORT, The “Strategic Partnership” Between India and Iran, N 120, 2004, p. 9.

կան միջուկային համագործակցության մասին պայմանագիրը: Սակայն իրականում այս ոլորտում երկու երկրների համագործակցությունը չխորացավ: Համագործակցության տապալման գլխավոր պատճառներից էին նախ 1974թ.-ին Հնդկաստանի կողմից միջուկային փորձարկման մասով միջազգային հանրության բացասական արձագանքը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի կողմից NSG-ի¹⁷ ստեղծումը, որով ձգտում էին վերահսկել միջուկային զենք ունեցող երկրների համագործակցությունը: Համագործակցության տապալումը մասամբ պայմանավորված էր նաև 1979 թ.-ի իսլամական հեղափոխությամբ¹⁸:

Բազմաթիվ իրադարձություններով հագեցած 70-ականներին երկու երկրների միջև եղել են նաև բարձր մակարդակի մի շարք այցելություններ: Հնդկաստանի արտաքին գործերի նախարար Սարդար Սվարան Սինգի 1973 թ.-ին այցելեց Իրան, իսկ Իրանի արտաքին գործերի նախարար Աբբաս Ալի Խալաթբարին նույն թվականի դեկտեմբերին պաշտոնական այցով մեկնեց Հնդկաստան քննարկելու առևտրատնտեսական նոր համագործակցություն սկսելու հարցը¹⁹:

1974 թ.-ի հուլիսին Նյու Դելիում տեղի ունեցավ երկու երկրների համատեղ առևտրատնտեսական հանձնաժողովի նիստը և շարունակվեց Թեհրանում 1974 թ.-ի փետրվարին: Վարչապետ Ինդիրա Գանդին և Սարդար Սվարան Սինգի պաշտոնական այց կատարեցին Իրան 1974 թ.-ի ապրիլ-մայիս ամիսներին, որի ընթացքում քննարկումներ տեղի ունեցան միջազգային նշանակության, փոխադարձ հետաքրքրության և երկկողմ համագոր-

¹⁷ NSG (The Nuclear suppliers group) - Միջուկային մատակարարների խումբ, ստեղծվել է 1975 թ.-ին ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի նախաձեռնությամբ: Այս խմբի նպատակն էր միջուկային զենքի չտարածման և միջուկային զենք ունեցող երկրների հսկողության տակ պահելը:

¹⁸ **Sidhu W. P. S.**, The United States, India and Iran: Managing a delicate balance, New York 2016, p. 15., https://cic.nyu.edu/sites/default/files/sidhu_iran_india_final_1.pdf, հղվել է՝ 22.08.2022.

¹⁹ **Naaz F.**, Indo-Iranian relations 1947-2000, A Monthly Journal of the IDSA, January 2001 (Vol. XXIV No. 10), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_jan01naf01.html, հղվել է՝ 22.08.2022.

ծակցության հարցերի շուրջ: Հնդկաստանի արտաքին գործերի նախարարը ևս մեկ անգամ այցելեց Իրան 1975 թ.-ի նոյեմբերին՝ մասնակցելու Առևտրատնտեսական և տեխնիկական համագործակցության իրանա-հնդկական համատեղ հանձնաժողովի հինգերորդ նիստին: Այս այցի նշանակալից արդյունքը եղավ 630 միլիոն դոլար արժողությամբ համաձայնագրի կնքումը՝ Կուդրեմուխի երկաթի հանքավայրի նախագծի շահագործման համար²⁰: Արդեն 1977 թ.-ի հունիսին Հնդկաստանի վարչապետ Մորարջի Դեսաին պաշտոնական այց կատարեց Իրան, ինչին հաջորդեց 1978 թ.-ի փետրվարին Իրանի շահի և թագուհու այցը Հնդկաստան: Այս բարձր մակարդակի այցերը կենտրոնացած էին առևտրատնտեսական, քաղաքական ընդհանուր շահերի և բազմակողմ համագործակցության վրա²¹:

1979 թ.-ին Իրանում տեղի ունեցած Իսլամական հեղափոխությունը սկզբում Հնդկաստանում դիտվեց որպես ազգային ինքնության և գերտերությունների մրցակցությունից անկախության հաստատման փորձ: Սակայն այս իրադարձություններով պայմանավորված երկկողմ հարաբերությունները հայտնվեցին անորոշ վիճակում: Թեհրանի նոր կառավարությունը արագորեն ներքաշվեց Իրաքի հետ երկարատև ու արյունալի պատերազմի մեջ (1980-1988 թթ.): Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը ձգտում էր արտահանել իսլամական հեղափոխության իր գաղափարները և քանի որ Քաշմիրում բնակչությունը մեծամասամբ իսլամադավան էր, դա անհանգստության պատճառներ տվեց Նյու Դելիին: Չնայած անհանգստությանն, այնուամենայնիվ

²⁰ Իրանա-հնդկական այս պայմանագիրը, նախատեսում էր 20 տարով Կուդրեմուխի հանքերից Իրանի պողպատի գործարաններ 150 միլիոն տոննա երկաթի հանքաքարի խտանյութ մատակարարել: Ակնկալվում էր, որ առաջին խմբաքանակը Իրան կուղարկվեր մինչև 1980թ. սեպտեմբերը և կկազմեր 3 միլիոն տոննա, երկրորդը՝ 5 միլիոն տոննա, իսկ երրորդը՝ 7,5 մլն տոննա: Կուդրեմուխի հանքավայրն իր գործունեությունը պահպանեց մինչև 2006 թ.-ը, երբ բնապահպանական նկատառումներից ելնելով, որոշվեց հանքավայրի շահագործումը դադարեցնել:

²¹ **Naaz F.**, Indo-Iranian relations 1947-2000, A Monthly Journal of the IDSA, January 2001 (Vol. XXIV No. 10), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_jan01naf01.html, հղվել է՝ 22.08.2022.

Հնդկաստանը շարունակեց պահպանել կայուն հարաբերություններ Իրանի հետ: Հնդկաստանը հավատում էր, որ Իսլամական Հանրապետությունը ցանկություն ուներ ամուր տնտեսական կապեր պահպանել Հնդկաստանի հետ՝ չնայած կարծիքների և գաղափարների տարբերություններին:

Եզրակացություն

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ երկու երկրների մոտ պատռնական դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից ի վեր փոխադարձ հետաքրքրություն կար և երկուստեք փորձում էին հնարավորինս զարգացնել շփումներն ու խորացնել կապերը: Չնայած բազմաթիվ խոչնդոտներին երկու կողմերն էլ պատրաստակամ էին համագործակցել տարբեր ոլորտներում: Իրանի համար Հնդկաստանը բավականին մեծ շուկա էր նավթի արտահանման համար, իսկ Հնդկաստանի համար Իրանը կարևոր էր իր էներգետիկ անվտանգության խնդիրները լուծելու համար, ինչպես նաև կարող էր խոշոր գումարների դիմաց օգտվել իր տեխնիկական ու տնտեսական հնարավորություններից:

Երկու երկրներն էլ փորձում էին տարածաշրջանում հիմնական խաղացողը լինել և երկու կողմն էլ լավ հասկանում էր միմյանց կարևորությունը թե՛ տարածաշրջանային, թե՛ տնտեսական, թե՛ արդյունաբերական առումով: Այս ամենի վառ օրինակ էին 1950-ականներին գոյացած քաղաքական անդունդի հաղթահարման համար միասնական ջանքերն ու բազմաթիվ տարբերություններն անտեսելով դաշնակցային տարբեր համաձայնագրերի կնքումը:

Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների զարգացման արագ ընթացքը հուշում էր, որ երկու երկրներն էլ բավականին լավ ուսումնասիրել էին միմյանց հնարավորությունները և լավ էին պատկերացնում համագործակցության դրական ազդեցությունը թե՛ երկրի ներքին, թե՛ արտաքին ոլորտում:

Թեև այս երկու երկրների հարաբերություններում որոշակի դադար գրանցվեց 1979 թ.-ին Իրանում տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունից հետո, սակայն հետագայում Իրանն ու

Հնդկաստանը պահպանեցին բարձր մակարդակի հարաբերություններ՝ ակտիվ համագործակցելով գրեթե բոլոր ոլորտներում:

Ամփոփում

Աշխատանքի նպատակն է ներկայացնելու Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների ընթացքը 1950-1979 թթ.-ին: Ցույց տալու այն հանգամանքներն ու խնդիրները, որոնք խոչընդոտ են հանդիսացել երկու երկրների միջև հարաբերությունների կայացմանը: Նաև ներկայացրել ենք այն գործընթացները, որոնց շնորհիվ Իրանն ու Հնդկաստանը կարողացան սերտացնել իրենց հարաբերությունները՝ համագործակցելով առևտրական, տնտեսական և այլ ոլորտներում: Դիտարկելով Իրան-Հնդկաստան հարաբերությունների զարգացման արագ ընթացքը՝ նկատում ենք, որ երկու երկրները խորությամբ ուսումնասիրել էին միմյանց հնարավորությունները և լավ էին պատկերացնում համագործակցության դրական ազդեցությունը թե՛ երկրի ներքին, թե՛ արտաքին դաշտում:

Չնայած այն հանգամանքին, որ երկու երկրների հարաբերություններում որոշակի դադար գրանցվեց 1979 թ.-ին Իրանում տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունից հետո, այնուամենայնիվ, հետագայում Իրանն ու Հնդկաստանը պահպանեցին բարձր մակարդակի հարաբերություններ՝ ակտիվ համագործակցելով գրեթե բոլոր ոլորտներում:

Ashkhen Gevorgyan

NAS RA Institute of Oriental Studies

ashkhengevorgyan16@gmail.com

AROUND THE BEGINNING OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN IRAN AND INDIA

The aim of the work is to present the course of Iran-India relations in 1950-1979. To show the circumstances and problems that hindered the establishment of relations between the two countries. We have also

presented the processes due to which Iran and India were able to strengthen their relations by cooperating in commercial, economic and other fields. Observing the rapid development of Iran-India relations, we notice that the two countries had studied each other's capabilities in depth and had a good idea of the positive impact of cooperation both in the country's internal and external fields.

Despite the fact that there was a certain pause in the relations between the two countries after the Islamic revolution in Iran in 1979, later Iran and India maintained high-level relations, actively cooperating in almost all fields.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Իսկանդարյան Գ.**, Իրանա-Ամերիկյան հարաբերությունները 1942-1960 թվականներին, Երևան 2011:

2. **Лунёв С. А.**, Советско-индийские отношения (1955 - 1971 гг.): Рождение дружбы, Вестник МГИМО-Университета. 2017.

3. **Погорельская А.М., Сетхи С. С.**, Эволюция американо-индийских отношений в 1947-2017 гг., Вестник Томского государственного университета. 2018. № 432.

4. **Cheema S. A., Ali mArg A. A.**, Iran-India Relations in the Past Cold War Period, A (Neo) Realist Analysis, New Dehli 2013.

5. **Fair C.**, Indo-Iranian Relations: Prospects for Bilateral Cooperation, 1947-1989: Relations tethered to Cold War Alignments, Asia Program Special Report, The “Strategic Partnership” Between India and Iran, N 120, 2004.

6. **Naaz F.**, Indo-Iranian relations 1947-2000, A Monthly Journal of the IDSA, January 2001 (Vol. XXIV No. 10).

7. **Sidhu W. P. S.**, The United States, India and Iran: Managing a delicate balance, New York 2016, https://cic.nyu.edu/sites/default/files/-sidhu_iran_india_final_1.pdf. հղվել է՝ 15.08.2022.

8. **Wagay S. A.**, Indo Iranian Relations Travelling Through Ages, India, India 2018, <https://oaji.net/articles/2017/488-1519471607.pdf>. հղվել է՝ 20.08.2022.